

Юркевич Олена Миколаївна, доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії Національного юридичного університету імені
Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: olenayurkevych@ukr.net
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-4023-4624>

ІСНУВАННЯ НОРМ ПРАВА ЯК ПРОБЛЕМА В ДЕОНТИЧНІЙ ЛОГІЦІ

Досліджено можливості розвитку деонтичної аналітики, її понятійного апарату, формалізації висловлювань щодо існування норм права, особливості дії логічних принципів повноти і несуперечності правових систем в онтологічному контексті. З'ясовано необхідність введення критерію раціональності волі, дослідження існуючих норм права в умовах конфлікуючих воль, уточнено логічну відмінність прескриптивних та дескриптивних нормативних висловлювань, введення поняття нормативної інстанції, за рахунок чого збільшується обсяг корпусу норм права та здійснюється розширення деонтичної логіки.

Ключові слова: деонтична логіка; існування норм права; прескриптивні норми; дескриптивні норми; корпус норм права; правова інстанція; правова система.

Постановка проблеми. Сучасна проблематика деонтичної логіки бере свій початок з виходу в світ роботи Георга Хенріка фон Врігта «Деонтична логіка», у якій сформувався новий предмет логічного знання, пов'язаний з нормами права, де норма права аналізувалася за допомогою логічної техніки. У процесі логічного аналізу виявлялася формальна сторона норм та нормативних понять, їх системоутворювальні логічні характеристики. Загальна проблема для деонтичної логіки на початку її розробки була пов'язана з дилемою Йоргенсена, яка виявляла сумнів щодо логічного значення імперативів. З одного боку, виконувалися логічні правила висновку, а з іншого – заперечувалося значення істинності щодо імперативів. А якщо приписи не можуть бути ані істинними, ані хибними, то це заперечує й саму деонтичну логіку. Розвиток логічної думки в цьому напрямі виявив необхідність поглиблення онтологічного і практичного аспектів розуміння логіки норм права. У деонтичній логіці були створені логічні системи, в яких у висловлюваннях про норми права виявлялися логічні закономірності без істиннісних значень, необхідних при абстрактному мисленні. Саме існування норм постало проблемою на шляху логічного знання щодо норм права, де кла-

сичні закони і правила символічної логіки не досягали бажаної чіткості при їх поясненні. Теорія силогізму Аристотеля, його аксіоматична система (теорія науки) з певними логічними умовами її побудови, теорією виводу тощо керувалися критеріями необхідної істинності та були ідеалом раціональної науки. Але вони поряд з принципами несуперечливості та повноти набули певного переосмислення в процесі встановлення їх значення щодо юридичної практики. Ідеальні умови несуперечливості і повноти розходилися з можливістю існування суперечностей і пробілів у праві. Довгий час філософи права відстоювали позицію щодо визнання правових систем повними, не визнавали конфліктів у праві тощо (Г. Кельзен та ін.). Ці питання почали вирішуватися при розширенні предмета логіки, особливо за рахунок розвитку її прикладних додатків. На сьогодні більшість логіків і філософів права погоджуються з точкою зору Г. фон Врігта, який зазначав, що логіка має насправді більшу сферу впливу, ніж та, що забезпечується поняттям істини [7].

Розрізнення норм-приписів та існуючих норм стало на сьогодні визначальним для подальших досліджень наступних пов'язаних з ним проблемних питань, таких як: формалізація, зокрема формалізація умовних норм; кваліфікація різних видів пробілів (юридичних невизначеностей); подальше вивчення суперечливостей норм тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В історії деонтичної логіки виділяють три періоди [12]. Перший період вважається передісторією, в якій протягом періоду з античності до 1951 р. відбувалося формування основних понять і принципів, включаючи перші деонтичні числення. Виникнення деонтичної логіки пов'язують з ім'ям Аристотеля, зокрема, його логічною теорією висловлювань, де були викладені перші модальності (логічний трактат «Про тлумачення») [2]. У середньовіччі деонтична модальність пов'язувалася з алетичною. У XVIII ст. систематичне дослідження деонтичних висловлювань здійснив Г. В. Ф. Лейбніц, який визначив ключові деонтичні оператори і розпочав досліджувати правила їх співвідношення. Надалі І. Бентам відстоював відокремлення деонтичної логіки як особливої модальної теорії, вважаючи її логікою волі, або повеління. У XX ст. деонтична логіка остаточно була сформована і визначена як окрема модальність серед інших модальностей. У ці часи була створена аксіоматика опису деонтичних понять (С. Малі, А. Хеффлер, Е. Менгер). Ключовою систематизуючою роботою стала праця Г. фон Врігта «Деонтична логіка» (1951), де він запропонував термін «деонтична логіка» та описав основні деонтичні поняття. У другий період (1951–1990) логічне знання набуло розвитку шляхом узагальнень від деонтичних числень до деонтичних систем. Третій період визначається розвитком мультимодальних та немонотонних логік

норм (від 1990 р. – до сьогодні). Саме цей період характеризується як поворот до практичного рівня деонтичної логіки.

Дослідження проблеми існування норм у деонтичній логіці проводилися здебільшого в поєднанні правознавства, логіки та аналітичної філософії. За допомогою логічних методів автори прагнули пояснити правознавчі питання. Визначальними є роботи К. Альчуррона і Є. В. Булигіна, харків'янина за походженням, а нині – відомого аргентинського філософа і логіка права. У працях цих вчених логічний інструментарій використовувався для аналізу повноти і несуперечливості правової системи, колізій у законотворчості, пробілів у праві, методології прийняття судових рішень тощо [3]. У своїх роботах К. Альчуррон досліджував питання інтенціональної логіки, можливість створення формальних теорій для правових систем, а Є. В. Булигін завдяки розвитку прикладних логічних досліджень сформував оригінальну концепцію інклюзивного правового позитивізму, в якій право постає системою логічно пов'язаних норм, висловлювань і пропозицій [3]. Булигін за допомогою логічних засобів визначив нормативну систему як сукупність норм, чинних у законодавстві певної держави в даний момент, а правопорядок – як множинну нормативних систем, які існували в історії цієї держави в різні часи [4]. Таким чином, була створена перша формальна теорія логіки норм, яку вважають другою порядковою логічною теорією.

Дослідження з деонтичної логіки також проводили українські вчені А. Є. Конверський [12], С. І. Максимов [10], О. М. Юркевич [12], Н. О. Сатохіна та ін. Зокрема, харків'яни С. І. Максимов і О. М. Юркевич у своїх дослідженнях спиралися на концепцію свого земляка Є. В. Булигіна, вивчали його твори з філософії права та логіки [10], продовжували дослідження з логіки практичного мислення юристів [11] тощо.

Формулювання цілей. Метою дослідження є розкриття проблеми існування норм права з точки зору завдань логічної аналітики, рівня розробки логічного інструментарію в деонтичній логіці з урахуванням і поглибленням знань щодо логіки практичного мислення юристів.

Виклад основного матеріалу. Деонтична логіка відома як основна теорія логіки норм як більш широкої галузі логічного знання. Її називають також юридичною деонтикою, розуміючи під цим, що предметом є не будь-які норми (наприклад, моральні, технічні, логічні або граматичні), а саме норми права. У сучасній логіці деонтична логіка (від грец. *deon* – обов'язок, правильність) розглядається як одна з модальних логік, у якій досліджується «природа, логічна структура нормативних висловлювань та логічні відношення між ними» [12, с. 198].

Деонтична логіка пов'язана з алетичною та аксіологічною модальностями. Зв'язок з алетичною модальністю був побудований за аналогією (Г. фон

Врігт), де: заборона отримує значення заперечення обов'язку, неможливість – заперечення необхідності, припустимість і можливість – заперечення необов'язковості. Зв'язок деонтичної та аксіологічної логік обумовлюється тим, що соціальна оцінка передує правовому регулюванню соціальної дії або ситуації. Санкції як обмеження прав і свобод накладаються за порушення правової норми, що трактується як невідповідність соціальній нормі. У цьому аспекті обов'язок виражає позитивну соціальну оцінку дії, ситуації або наслідків, заборона означає їх негативну оцінку, а дозвіл – довільну оцінку, або відсутність негативної оцінки. Але на відміну від оцінок, які не мають часових обмежень при застосуванні, норми завжди спрямовані тільки у майбутнє. Окрім того, норми права спрямовані тільки на людей, а оцінювати можна як людей, так і інші об'єкти. Деонтична логіка може бути пов'язаною також з логікою соціальної дії та ін.

Предметом сучасної деонтичної логіки є логічні форми і правила їх використання у певних нормативних контекстах, що складаються з прескриптивних та дескриптивних висловлювань. Дескриптивні висловлювання описують фактичні ситуації та людські дії, а прескриптивні – виражають ідеальні або необхідні дії чи ситуації, що закріплені в юридичних нормах-приписах. У свою чергу, нормативний контекст може бути «чистим» або змішаним. У суто нормативному контексті всі висловлювання є прескриптивними, а в змішаному містяться як прескриптивні, так і дескриптивні висловлювання.

Завданням деонтичної логіки є виявлення правильних логічних форм шляхом аналізу логічного синтаксису та логічної семантики, що визначають побудову наслідку з урахуванням логічного значення висловлювань. Деонтична логіка пов'язана з різним ступенем зобов'язань (сильним, слабким та нульовим) та їх виконанням або невиконанням у дійсності. Особливим випадком є умовні зобов'язання та норми. Ключовими деонтичними поняттями в нормативних висловлюваннях є поняття дозволу, заборони та обов'язку. Ці деонтичні поняття визначають характер норм та відмінність дозвільного законодавства, забороняючих норм та зобов'язального права. Наприклад: «Дозволено виготовлення та застосування печаток юридичних осіб у добровільному порядку», «Забороняється використання мобільного телефону при складанні ЗНО», «Боржник зобов'язаний, згідно з договором, повернути гроші кредитору». Зміст деонтичного поняття додається до основного змісту висловлювання, це додавання створює особливий змістовний комплекс та пов'язує це висловлювання з можливістю певної дії за певних умов. Ця функція пов'язування висловлювання з певною дією стосовно суб'єкта норми створює *характер норми*, який визначається саме логічною модальністю. Тобто зміст нормативного висловлювання визначає дію чи ситуацію, що

регулюється цією нормою («заповідати», «одружуватися»), а характер норми, утворений за допомогою деонтичного поняття, накладає зобов'язання певного ступеня щодо цієї дії або ситуації. У свою чергу, деонтичні поняття, за допомогою яких утворюється характер норми, постають з точки зору формальної логіки як деонтичні оператори, що мають певні позначення при символічному вираженні логічної форми висловлювань.

Деонтичні оператори мають різні семантичні значення, які встановлюються щодо обов'язку. «Деонтичний оператор “заборонено” виражає сильне негативне зобов'язання, оператор “обов'язково” – сильне позитивне зобов'язання, а оператор “дозволено” має слабкий нормативний статус та постає частиною складного деонтичного оператора “заборонено” (“не дозволяється”), який вказує на сильний негативний нормативний статус шляхом заперечення дозволу. Оператор “(нормативно) байдуже” вказує на відсутність у певної дії нормативного статусу, тобто має нульовий ступінь зобов'язання і належить до дескриптивних висловлювань» [12, с. 199].

Логічні системи, що були побудовані в деонтичній логіці, ґрунтуються на традиційній логіці висловлювання та взаємовизначенні деонтичних понять. Так, стандартна система фон Райта «містить висловлювання (p , q , r), зв'язки – заперечення (\neg), кон'юнкцію ($\&$), диз'юнкцію (\vee), імплікацію (\rightarrow) та еквівалентність (\leftrightarrow) та деонтичні оператори: O_p (p обов'язково), $P(p \vee q)$ (припускається p або q), $p \rightarrow Fq$ (якщо p , то q заборонено).

У стандартній системі діють усі теореми логіки висловлювань, а також – декілька деонтичних аксіом.

Ах. 1 $\neg (O_p \& O_{\neg p})$.

Ах. 2 $O(p \& q) \equiv (O_p \& O_q)$.

Ах. 3 $O(p \vee \neg p)$.

Взаємовизначеність деонтичних понять має такий вигляд:

Df. 1 $O_p = \neg P_{\neg p}$ (« p обов'язково, якщо не дозволено $не-p$ »).

Df. 2 $P_p = \neg O_{\neg p}$ (« p дозволено, якщо не обов'язково $не-p$ »).

Df. 3 $F_p = O_{\neg p}$ (« p заборонено, якщо обов'язково $не-p$ »).

Df. 4 $I_p = P_p \& P_{\neg p}$ (« p байдуже, якщо дозволено p та дозволено $не-p$ »).

У системі деонтичних відношень зв'язки є похідними функціями щодо змісту норми, наприклад, $\neg A$ визначає неефективність A » [12, с. 201].

При інтенціональному підході до змісту норми використовують аналогію змісту норми з дією, що впливає на характер висновку деонтичного умовиводу. Логічне значення висновку оцінюється не в термінах «істинно» / «хибно», а в термінах «обґрунтовано» / «припустимо», що означає лише логічне припущення.

Основними для деонтичної системи є принципи деонтичної повноти та несуперечності, які встановлюють межі нормативних систем та їх доскона-

лість. При поясненні взаємозв'язків між нормами використовується логіка ідеальних світів. Наприклад, якщо в конституції представлена нормативна структура ідеальної держави, то діюча норма означає втілення в реальність одного з можливих ідеальних світів.

Поворотним для розвитку деонтичної логіки після Г. фон Врігта стали дослідження К. Е. Альчуррона і Є. Булигіна, які продовжили аналіз деонтичних висловлювань. У своїх працях вони прагнули до більшого наближення логіки до практики правозастосування, піднявши проблему існування правових норм з точки зору поглиблення його (існування) прояснення логічними засобами.

У ході аналізу теорії фон Врігта Є. Булигін зазначає, що недостатність уваги з боку юридичної науки щодо деонтичної логіки пов'язана з використанням узагальнень, логічного формалізму, а також з частковою невідповідністю понять, що викликає труднощі з розумінням деонтичної логіки та її значення для фахівців [3]. У свою чергу, Є. Булигін, розуміючи необхідність формалізації та неможливість ототожнення мови логіки з мовою права, пропонує свої додатки у формалізації. Але ці додатки не мають штучно ускладнювати символічний апарат деонтичної логіки, а містять елементи практичної логіки юриста, що пов'язують загальну теоретичну конструкцію з правовою інстанцією. Цей симбіоз теоретичного узагальнення з практичною типовістю є характерним для логіки юриста, в якій сполучаються абстрактне і конкретне мислення [11].

Практичне мислення має «іншу логіку», зважаючи на важливість конкретизації та деталізації, прагне при цьому до системності. «“Системний розум” здійснює упорядкування, структурує інформацію за певними правилами. Системність практичного мислення протистоїть хаотичності та безмірності інформаційного простору, “завантажує пам'ять” в певній послідовності та керуючись принципом економії. Звичайно, мова йде про практичне мислення з певним життєвим досвідом. <...> Важливо також зазначити, що людина має один інтелект, а не два. Тому розрізнення теоретичного і практичного модусів інтелектуальної діяльності рівносильне виокремленню двох інтелектуальних форм, що діють при єдиному основному механізмі мислення і змінюються в залежності від наявних інтелектуальних завдань» [11, с. 235]. Практичне мислення має безпосередній зв'язок з практикою, керується алгоритмами теорії прийняття рішень, воно пов'язане з часовими показниками та обмежене різними контекстами в конкретній ситуації. У логічних дослідженнях при визначенні рівня строгості логіку практичного мислення розуміють як сукупність логічних систем, що формалізують практичні міркування (А. Т. Ішмуратов). До логіки практичного мислення відносять також логіку соціальної дій, герменевтичну логіку, логіку комунікації тощо.

У своїх дослідженнях фон Врігт першим вводить поняття *існування норми*. Питання про існування в логіці пов'язане з усвідомленням того, що не тільки об'єкти мають онтологічні характеристики, людська думка також існує. Це стверджував ще Аристотель. Г. В. Лейбніц також зазначав, що все, про що людина мислить, має своє існування в мисленні. Засновник Львівсько-Варшавської логіко-філософської школи К. Твардовський доводив нетотожність змісту й об'єкта думки. Особливістю мисленого існування абстрактних об'єктів як мисленої конструкції є їх несуперечливість. «Інакше кажучи, з логічного погляду, ідеальні об'єкти не можуть містити внутрішньої суперечності. Істинність таких “конструктивних об'єктів” не залежить від випадкових, фактичних істин: вона доводиться несуперечністю внутрішньої структури подібних об'єктів...» [8, с. 73]. Таке розширення традиційного поняття буття вимагало визначення рівнів буття з урахуванням предметів думки. Термінологічне розрізнення рівнів дійсного і мисленого буття, зокрема, вже знайшло втілення в термінах «властивість» (для денотата) і «атрибут» (для предмета думки), або «взаємодія» (між об'єктами дійсності) і «відношення» (між мисленими предметами) тощо. У зв'язку з цим був також переосмислений квантор існування: «логіків цікавить не те, чи живуть на Марсі марсіани, а наявність несуперечності логічних конструкцій з квантором існування» [8, с. 74].

Норми права створюються, потім вони виникають у соціальному просторі і певний час існують. Їх існування пов'язується зі встановленням нормативного відношення, а закінчення існування норми пов'язується з припиненням нормативного відношення. Існування норми обумовлює її *силу*. «Таким чином, – пише Є. Булигін, – існування норми залежить від існування нормативного відношення між нормативною інстанцією і суб'єктом норми» [3, с. 119]. Для розгляду різних аспектів нормативного відношення беруться поняття повідомлення, висловлювання і пропозиції. Ці три різні поняття розташовані послідовно на різних ступенях абстрагування. У *повідомленні* як дії беруть участь принаймні дві особи – той, хто повідомляє і той, хто отримує повідомлення (наприклад, наказ). *Висловлювання*, це дія, що передає певний зміст. При цьому здійснюється абстрагування відносно отримувача (наприклад, норма-припис). *Пропозиція* – це зміст повідомлення і висловлювання (лектон). При цьому здійснюється абстрагування від обох осіб даного відношення [5].

Оскільки норма права є утворенням людської думки, фон Врігт вважав, що необхідною умовою її існування є *несуперечливість*. Тобто тільки несуперечливі норми можуть існувати, а суперечливі існувати не можуть. Однак його точка зору, обумовлена контекстами існування норм, відрізняється від загального формально-логічного підходу до непротиріччя. Загаль-

ними формально-логічними критеріями несуперечливості норми є: несуперечливість змісту норми та можливість її виконання. Від несуперечливості змісту норми залежить можливість її виконання: якщо норма несуперечлива, то цей припис можна виконати, а якщо норма суперечлива, то дія є невиконуваною. Також якщо логічно неможливим є зобов'язання чи дозвіл та утримання від виконання певного припису, то цей припис є суперечливим. Таким чином: «норма не може існувати, якщо суб'єкт норми не може зробити те, що наказано; отже, норма, котрій неможливо підкоритися, оскільки дію припису неможливо виконати, не може існувати. Тому вона є суперечливою» [3, с. 128]. Виходячи з цього в межах множин зобов'язуючих або дозвільних норм не має бути суперечностей. Тільки тоді можливо скористатися будь-якою дозвільною нормою в множині дозволів або множині зобов'язань. Так само несуперечність відкриває можливість виконання зобов'язань і дозволів, якщо вони становлять змішану множину.

Але зважаючи на фактичне існування норм вони можуть існувати в несумісних формулюваннях, якщо ці норми видані різними інстанціями. У такому разі на практиці вони не вважатимуться суперечливими і можуть співіснувати в одному правовому полі. І тільки якщо суперечливі формулювання належать до однієї інстанції, вони будуть суперечливими, оскільки «не можуть співіснувати як прояв раціональної волі, бо інстанція, що видає дві несумісні норми, демонструє, що її воля ірраціональна» [3, с. 129]. Таким чином, відмінність між абстрактно-логічним підходом в деонтичній логіці та практико-логічним підходом визначається насамперед відмінністю у критеріях, залежно від яких усвідомлюються логічні закономірності. Логічний аналіз існування норм передбачає введення нового *онтологічного критерію раціональної / нераціональної волі*, від якого залежить можливість / неможливість дії [6]. З огляду на позицію Врігта в цьому аспекті дослідження норм права *раціональність волі постає критерієм практичного мислення*, що заміщає логічний критерій несуперечливості, який є загальним для абстрактного мислення. І хоча існування несумісних норм, сформульованих різними інстанціями можливе, один і той самий суб'єкт не зможе виконати приписи несумісних за своїм змістом норм, незважаючи на те, сформульовані вони однією інстанцією чи різними. Тобто суперечливі норми можуть існувати одночасно, але одночасно не можуть бути виконаними. Їх несуперечливість стосується обсягу тільки одного *корпусу* (множини) норм [3, с. 130].

Критерії раціональності волі та непротиріччя думки не є автономними, вони доповнюють один одного в конкретній аналітичній дії. Так, норми, сформульовані ірраціонально-волевим чином, є також формально суперечливими, несумісними.

Дослідження фон Врігта та Є. Булигіна уточнюють характеристики існування норм права [1]. Позиція фон Врігта звужує логіку норм до корпусу норм, що видається тільки однією інстанцією. Щодо норм різних інстанцій, то вони, за Врігтом, продукують нормативні системи, у яких також не може бути протиріч. Є. Булигін звертає увагу саме на існування норм та на особливий випадок можливості співіснування суперечних норм, виданих різними інстанціями. Зважаючи на раціонально-вольовий критерій такі випадки належать до «конфлікту воль» (фон Врігт) та постають практичною проблемою в правовому полі. Для уникнення логічних ускладнень щодо логіки існування норм права Є. Булигін робить уточнення, що «логіка норм (приписів) фон Врігта є логікою норм-формувань (деонтичних виражень)» [3, с. 132]. У такому разі логічна проблема несуперечливості вирішується за допомогою формального критерія сумісності норм-формувань. Таким чином, розрізняючи онтологію норм і норм-формувань як їх промультгації, можна вважати «“суперечністю”», коли несумісні норми-формування видані тією самою інстанцією, а “конфліктом воль” – якщо інстанції різні» [3, с. 133]. За аналогією до розрізнення висловлювання і пропозиції в логіці Є. Булигін пропонує розрізнення норм-лектонів і норм-приписів. Як пропозиції, так і норми-лектони не можуть бути суперечливими, бо вони належать одному розуму або одній інстанції. Але висловлювання може містити суперечність, як і норми-приписи, бо вони на відміну від пропозицій і лектонів, можуть існувати. «Це означає, що, у відповідності до нашого критерію, суперечливі норми можуть існувати (як норми-приписи) і що, наприклад, два (існуючих) накази будуть названі взаємно суперечливими, якщо, і тільки якщо, дії його припису не можуть бути виконані суб’єктом норми (за логічними причинами), поза залежністю від того, видала їх одна і та ж інстанція чи ні» [3, с. 134].

Виходячи з вищезазначеного логіка норм будується як логіка прескриптивної мови, або логіка норм-лектонів (за Врігтом, «прескриптивна інтерпретація деонтичного обчислення»).

Нововведення у формалізації деонтичних виразів здійснюється шляхом зведення пропозицій норм до пропозицій про існування норм з урахуванням промультгації норм певною інстанцією. Наприклад, «пропозиція “ p заборонено” означає теж саме, що і пропозиція “є (існує) правова норма, що забороняє p ”, що, у свою чергу, означає, що “деяка інстанція промультгувала норму, згідно якої p робити неможна”» [3, с. 138].

Такий підхід передбачає зміни й у формалізації. Замість уже відомого символічного запису ($O - p$) або (Fp), тобто що p заборонено, Є. Булигін пропонує використовувати запис « $NxO - p$ », «де x означає законодавчу інстанцію, а оператор N означає двомістське відношення промультгації: про-

мульгація норми ($O - p$) інстанцією x » [3, с. 138]. Аналогічно прописуються символічні вирази стосовно всіх модальностей. Заперечення в таких деонтичних виразах буде означати заперечення існування тієї самої норми.

З точки зору виконання закону непротиріччя в деонтичній логіці істинним може бути тільки одна з суперечливих пропозицій. З цієї логіко-теоретичної позиції розглядаються тільки можливі норми. Але якщо мати на увазі існування норм, то цей закон не виконується. Якщо нормативна система суперечлива, містить суперечливі норми, то як існуючі ці суперечливі норми можуть бути обидві як істинні, так і хибні. Тобто існування двох суперечливих норм можливе і це часто відбувається на практиці. Тому й заперечення існуючих норм не є повним. Бачимо, що усвідомлення відмінності можливих (прескриптивних) та існуючих (дескриптивних) норм відкриває й їх логічну відмінність. Ця відмінність характеризує пропозицію і дію. Таким чином, здійснюється розширення деонтичної логіки.

Розширення деонтичної логіки, за якого до вже описаних закономірностей прескриптивних норм додаються особливості дескриптивних норм, означає *розширення обсягу корпусу норм*, до яких включаються: прескриптивні норми, промульговані дескриптивні норми та логічні наслідки промульгованих норм (похідні норми, що є неявними). Це викликає необхідність перегляду поняття *повноти* нормативної системи.

Суперечливе правове регулювання, що виникає у випадках промульгації суперечливих норм, має наслідком *нормативну невизначеність*, що впливає на повноту нормативної системи. Тобто існуючі нормативні системи суперечливі і неповні (з «пробілами»).

Прескриптивні формули Врігт відносить до формул вищого порядку щодо дескриптивних формул. Саме формули вищого порядку символізують формально-логічну правильність та повноту системи. Дескриптивні формули є формулою другого порядку, що означає наявність дозволу на її існування іншою, більш високою інстанцією. Якщо логічне значення прескриптивних норм характеризується як істинність або хибність, то дескриптивні норми отримують імовірне значення істинності. Таким чином, їх логічний статус є підлеглим щодо прескриптивних норм. Окремим випадком є так звані суверенні норми. Вони не є ані дійсними, ані недійсними, тобто вона ані дозволена, ані заборонена певною інстанцією. Оскільки суверенна норма є деонтично не визначеною, її наявність характеризує нормативну систему як відкриту.

Висновки. Таким чином, дослідження існування норм права як проблеми деонтичної логіки показало розвиток логічної методології за рахунок поглиблення онтологічної тематики та логіки практичного мислення, розширення поняття корпусу норм, а також можливостей та символічного інстру-

ментарію логічної формалізації, в яку додається символізація правової інстанції, уточнення логічних значень щодо існуючих норм. Подальші дослідження проблеми існування в деонтичній логіці повинні сприяти більш реалістичному підходу при урозумінні деонтичних понять та логічних наслідків у правових висновках, переосмисленню понять нормативної системи та нормативної невизначеності тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонов М. В., Лисанюк Е. Н. Нормативные системы в теории права и логике норм. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петерб. ун-та. 2013. 380 с.
2. Аристотель. Об истолковании. *Аристотель. Политика. Метафизика. Аналитика*: пер. с древнегреч. Москва: Эксмо; Санкт-Петербург: Мидгард. 2008. С. 485–504.
3. Булыгин Е. В. Избранные работы по теории и философии права : пер. с англ., нем., исп. Санкт-Петербург: Алеф-Пресс. 2016. 476 с.
4. Булыгин Е. В. Нормы и нормативные предложения: различие между ними и опасность их смешения. *Правоведение*. 2008. №2. С. 147–153.
5. Булигін Є. Норми права, логіка та істина. *Філософія права і загальна теорія права*. 2015. № 1–2. С. 298–311.
6. Булигін Є. Моє бачення раціональності права. *Філософія права і загальна теорія права*. 2016. № 1–2. С. 318–323.
7. Вригт Г. Х. фон. Логико-философские исследования. Избранные труды: пер. с англ. Москва: Прогресс. 1986. 600 с.
8. Жоль К. К. Вступ до сучасної логіки. Київ: Либідь. 2002. 152 с.
9. Конверський А. Є. Логіка (традиційна та сучасна): підручник. 2-ге вид. Київ, 2008. 536 с.
10. Максимов С. Євгеній Булигін: концепція права як нормативної системи. *Філософія права і загальна теорія права*. 2016. № 1–2. С. 310–317.
11. Юркевич О. М. Практична логіка юристів: мереологічний підхід. *Філософія права і загальна теорія права*: наук. журнал. 2012. №1. С. 234–243.
12. Юркевич О. М. Деонтична логіка. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т 2: Філософія права* / редкол.: С. І. Максимов та ін. Харків: Право. 2017. С. 198–202.

REFERENCES

1. Antonov, M. V., Lisanyuk, E. N. Normative systems in the theory of law and the logic of norms. Sankt-Petersburg: Publishing House of St. Petersburg. University. 2013. 380 s. [in Russian].
2. Aristotle. About the interpretation. *Aristotle. Politics. Metaphysics. Analytics* / tr. from ancient Greek. Moscow: Eksmo; Sankt-Petersburg: Midgard. 2008. Pp. 485–504 [in Russian].

3. Bulygin, E. V. Selected works on the theory and philosophy of law / trans. with English, German, Spanish. Sankt-Petersburg: Alef-Press. 2016. 476 p. [in Russian].
4. Bulygin, E. V. Norms and normative proposals: the difference between them and the danger of their mixing. *Jurisprudence*. 2008. No. 2. Pp. 147–153 [in Russian].
5. Bulygin, E. Norms of law, logic and truth. *Philosophy of law and the theory of law*. 2015. No. 1–2. Pp. 298–311 [in Ukrainian].
6. Bulygin, E. My bachenia racial rights. *Philosophy of law and the theory of law*. 2016. No. 1–2. Pp. 318–323 [in Ukrainian].
7. Wrigt, G. H. von. Logical and philosophical research. Selected Works / tr. from English. M.: Progress. 1986. 600 p. [in Russian].
8. Zhol, K. K. Entry to the current logic. Kyiv: Lybid. 2002. 152 p. [in Ukrainian].
9. Konversky, A. Є. Logic (Tradition and Suchasna): Textbook. 2nd view. Kyiv. 2008. 536 p. [in Ukrainian].
10. Maksymov, S. Evgeniy Buligin: concept of law as a normative system. *Philosophy of law and the theory of law*. 2016. No. 1–2. Pp. 310–317 [in Ukrainian].
11. Yurkevych, O. M. Practical Logic of Lawyers: A Network Approach. *Philosophy of law and general theory of law: science magazine*. 2012. № 1. Pp. 234–243 [in Ukrainian].
12. Yurkevych, O. M. Deontic logic. *The Great Ukrainian Legal Encyclopedia: in 20 Vol. T 2: Philosophy of Law* / ed.: S. I. Maxymov and others. Kharkiv. 2017. Pp. 198–202 [in Ukrainian].

Юркевич Елена Николаевна, доктор философских наук,
профессор, профессор кафедры философии
Национального юридического университета
имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

СУЩЕСТВОВАНИЕ НОРМ ПРАВА КАК ПРОБЛЕМА В ДЕОНТИЧЕСКОЙ ЛОГИКЕ

Исследованы возможности развития деонтической аналитики, её понятийного аппарата, формализации высказываний о существовании норм права, особенности логических принципов полноты и непротиворечивости правовых систем в онтологическом контексте. Прояснена необходимость введения критерия рациональности воли, исследования существующих норм права в условиях конфликтующих волей, уточнено логическое отличие прескриптивных и дескриптивных нормативных высказываний, введение понятия нормативной инстанции, за счет чего увеличивается объем корпуса норм права и осуществляется расширение деонтической логики.

Ключевые слова: деонтическая логика; существование норм права; прескриптивные нормы; дескриптивные нормы; корпус норм права; правовая инстанция; правовая система.

Yurkevych Olena Mykolaivna, Doctor of Philosophical Sciences,
Professor, Professor of Philosophy Department,
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

EXISTENCE OF NORMS OF LAW AS A PROBLEM IN DEONTIC LOGIC

Problem setting. *The existence of the rule of law as a problem of deontic logic is defined in the plane of logical and ontological problems of law, its origin is connected with the Jorgensen dilemma. The study of legal norms as existing established their inconsistency with the ideal of rational science. The existence of contradictions and gaps in the law does not correspond to the principles of consistency and completeness. The study of existing legal norms requires the further development of deontic concepts, clarification of the criteria for the existence and logical significance of legal norms, the development of formalization, and so on.*

Recent research and publications analysis. *The origin of deontic logic is associated with the name of Aristotle, later it was systematically investigated by G. V. F. Leibniz, I. Bentham, in the twentieth century it was finally formed. In the works of S. Mali, A. Hoffler, E. Menger, an axiomatic system for describing deontic concepts was created. The problem of the existence of legal norms in deontic logic was posed in the work "Deontic Logic" by G. von Wright and later investigated in the writings of K. Alchurron and E. V. Bulygin, who analyzed the completeness and consistency of the legal system, conflicts in legislation and "white spots" "in the right. They first created the formal theory of norms as a second-order logical theory. In Ukraine, research on deontic logic was carried out by A. E. Konversky, S. I. Maksimov, E. N. Yurkevych and others.*

Paper objective. *The purpose of the study is to reveal the problem of the existence of rules of law in terms of the tasks of logical analytics, the level of development of logical tools in deontic logic, taking into account and deepening knowledge of the logic of practical thinking of lawyers.*

Paper main body. *Modern deontic logic explores logical forms and the rules for their application in normative contexts. These contexts are sets of prescriptive and descriptive statements. The deontic concept connects the content of the utterance with a certain action under certain conditions. This creates the character of the norm. Systems of deontic logic are based on the traditional logic of utterances and the interdependence of deontic concepts ("forbidden", "obligatory", "allowed"). In deontic deduction, the conclusion is made by analogy with the action and is evaluated in terms of "justified" / "permissible", and not "true" / "false". The basic principles for the deontic system are the principles of deontic completeness and consistency. The existence of rules of law determines their strength and is associated with the establishment or termination of the regulatory relationship, which is the relationship between the authority and the subject of the norm. To consider the various aspects of normative relations, the concepts of different degrees of abstraction are taken: communication, utterance and proposition. The principle of consis-*

tency of the norm determines the possibility of its implementation, and hence the possibility of its existence. Conflicting rules issued by different authorities may exist (“conflict of will”). And the contradictory norms formulated by one instance mean the presence of irrational will. The introduction of the ontological criterion of rational / irrational will becomes crucial for the logic of practical thinking regarding the existence of legal norms. Conflicting norms in the same norms corpus cannot be simultaneously enforceable. In the formalization of deontic expressions, propositional norms are reduced to propositions about the existence of norms, provided that the norm is promulgated by a certain authority.

Conclusions of the research. The development of the problem of the existence of rules of law in deontic logic has developed a logical methodology by deepening knowledge of ontological topics and logic of practical thinking, expanding the concept of the corpus of rules of law, rethinking the principles of consistency and completeness of the legal system, as well as the possibilities and symbolic instrumentalization, which logistical tools, symbolization of legal instance, clarification of logical meanings with respect to existing norms.

Keywords: deontic logic; the existence of a rule of law; prescriptive norms; descriptive norms; corpus of law; legal authority; legal system.

